

Bokanmälningar

**Sven-Eric Reuterberg &
Allan Svensson:**

Studiemedel – medel för jämlighet?

Studiemedelssystemet har utsatts för mycken kritik de senaste åren och kommer snart att reformeras. Inför reformen har Studiemedelskommittén skaffat beslutsunderlag på olika sätt. Bland annat har den gett finansiellt stöd åt Sven-Eric Reuterberg och Allan Svensson vid Pedagogiska institutionen i Göteborg för en uppföljning av deras tidigare undersökningar om studiemedlens inverkan på social rekrytering till högre utbildning. Resultatet har blivit en rapport, *Studiemedel – medel för jämlighet?* (UHÄ – Projekt-rapport 1987:1), som dels sammanfattar huvudresultaten från tidigare undersökningar, dels har kompletterats med färskas uppgifter.

Reuterberg & Svensson (R/S) har två uttalade syften med rapporten. Det ena är rent deskriptivt, att ge en översikt av den sociala rekryteringen till högre utbildning under de senaste 20 åren. Det andra syftet är att undersöka vilken roll studiemedlen spelat som rekryteringsinstrument och som finansieringskälla. Ett mindre artikulerat, men fullt märkbart syfte, är dessutom att ge Studiemedelskommittén rekommendationer om hur studiemedelssystemet kan förbättras.

Den sociala rekryteringen

Rekryteringen har undersökts med hjälp av representativa urval från fyra födelsekohorter; 1948, 1953, 1958 och 1963. Populationen har sedan delats in med avseende på kön och socialgrupp. Social-

gruppsindelningen är grov – endast tre grupper ingår i redovisningen – men detta är ofrånkomligt eftersom material från tre skilda undersökningar har sammanställts i rapporten. Den grova indelningen förefaller emellertid ändamålsenlig såtillvida som man kan konstatera klart skilda rekryteringsmönster för grupperna.

R/S har gjort en noggrann kartläggning av förändringarna i den sociala rekryteringen till högre utbildning bland unga studerande, dvs i den mer eller mindre direkta övergången från gymnasiet till högskolan. De kan klart visa hur snedrekryteringen successivt har skärpts sedan början av 1970-talet, speciellt bland manliga studerande. I mitten av 1980-talet var "sannolikheten" att en ung man från grupp I (akademiker, högre tjänstemän) skulle påbörja traditionella högskolestudier 9 gånger större än att en ung man från grupp III (arbetare m fl) skulle göra det. I slutet av 1960-talet var motsvarande relation "bara" 5 mot 1. Mönstret förändras inte nämnvärt även om de "nya" högskoleutbildningarna (efter 1977) tas med i bilden. R/S kan i ett intressant avsnitt också visa hur detta mönster vuxit fram, genom att kartlägga hur den sociala selektionen i utbildningsväsendet har förändrats sedan slutet av 1960-talet och fram till idag. I slutet av 1960-talet skedde selektionen i allt väsentligt vid övergången till gymnasiet, medan den sociala selektionen vid övergången från gymnasium till högskola var näst intill försumbar. (Vi vet f ö från andra undersökningar att detta mönster hade etablerats redan vid slutet av 1950-talet.) Under 1970- och 1980-talen kvarstod den sociala selektionen vid övergången till gymnasiet, men då tillkom även en påtaglig selektion vid övergången till den högre utbildningen. Resultatet

blev inte bara en allt skevare social rekrytering till högre utbildning utan också en totalt sett minskad tillströmning av ungdomsstuderande till högskolan. Det finns dock ett undantag från detta generella mönster. Bland kvinnor födda 1963 ökade tillströmningen i alla grupper, jämfört med 1958 års kohort. För både män och kvinnor gäller emellertid att den sociala selektionen inom högskoleväsendet har blivit mer markant under senare år.

Undersökningen omfattar enbart rekryteringen av unga studerande till högre utbildning; endast de som påbörjat en högskoleutbildning före 22 års ålder ingår i materialet. Detta är att beklaga, eftersom ålderssammansättningen bland högskolestuderande förändrades drastiskt under 1970-talet, med en allt större andel äldre personer bland nybörjarna. (1969/70 var 22 procent av de förstagångsin skrivna vid universitet och högskolor äldre än 24 år; 1984/85 var motsvarande andel 40 procent.) Tillgängliga data (låt vara av sämre kvalitet än R/S:s material) tyder också på att andelen nybörjare från "lägre" socialgrupper var större bland "äldre" än bland "yngre" studerande. Det är därför möjligt att den bild av social rekrytering som R/S ger skulle komma att modifieras om observationsperioden utsträcktes till högre ålder.

Rekryteringseffekter

Man kan emellertid på goda grunder hävda att för rapportens andra syfte är det tillräckligt att ha kartlagt förändringarna i social rekrytering bland yngre studerande. När studiemedlen infördes (1965) dominerade denna grupp helt vid universitet och högskolor, och studiemedelsystemet är ursprungligen konstruerat för just unga studerande. Vilka rekryteringseffekter har då studiemedlen haft i sina primära målgrupper?

R/S anser sig kunna visa att rekryteringseffekterna har varierat över tiden, men generellt sett är de mindre nu än för 20 år sedan. Metodiskt har de gått tillväga så att varje kohort (utom 1958 års) har fått besvara frågor om sin studiefinansiering, t ex "hade du påbörjat dina studier även utan tillgång till statliga studiemedel".

Antalet som besvarat denna fråga nekande har sedan relaterats dels till antalet som faktiskt påbörjat högre studier, dels till samtliga som genomgått 3- eller 4-årigt gymnasium (potentiella högskolestuderande). På så sätt erhålls två mått på studiemedlens rekryteringseffekter.

Det ena måttet, rekryteringseffekten bland faktiska högskolestuderande, visar på en ökad effekt över tiden. I 1948 års kohort uppgav 26 procent att de förmodligen inte hade påbörjat studier utan tillgång till studiemedel. För 1953 års kohort var andelen 29 procent och för 1963 års kohort 33 procent. Effektkningen kan spåras i samtliga socialgrupper, men anmärkningsvärt nog visar R/S material att den relativt sett varit mest uttalad i grupp I. (Rekryteringseffekten för grupp II+III var 34 procent i 1948 års kohort och 43 procent i 1963 års. För grupp I var effekten 12 procent för 48-orna och 24 procent för 63-orna.)

Undersöks däremot rekryteringseffekten bland potentiella högskolestuderande blir bilden en annan. Då minskar rekryteringseffekten något över tiden, speciellt för grupperna II och III. Däremot ökar rekryteringseffekten något för grupp I. R/S drar slutsatsen att "studiemedlen (hade) en klart utjämnande effekt i slutet av 1960-talet - dvs bland dem födda 1948 - men denna effekt har helt upphört under 70- och 80-talen. Detta innebär att studiemedlen numera ej förmått reducera de sociala skillnaderna som finns i övergångsfrekvens från gymnasieskola till högskola" (s 66).

Varför har det blivit så? Här kan R/S inte ge något egentligt svar. Enkät svar på ett par centrala frågor om studiemedlen uppvisade nämligen inte några variationer över tiden. Praktiskt taget samtliga högskolestuderande (85-90 procent) uppgav att studiemedlen varit en viktig försörjningskälla under studietiden. Ungefär 3 av 4 ansåg också att studiemedlen bidragit till försörjningen i "stor utsträckning" under studietiden. R/S har således inte kunnat finna belägg för att studiemedlens roll som finansieringskälla skulle ha förändrats över tiden.

De har emellertid haft möjligheter att undersöka varför individer ur 1963 års ko-

hort valt att inte påbörja studier vid högskolan. Två faktorer framhölls i dessa enkätsvar: studiemedlens otillräcklighet och rädslan för studieskulder. Den sistnämnda framhölls speciellt av personer från grupp III. Samtidigt framgår det emellertid att någon dramatisk förändring av rekryteringen inte skulle äga rum om studieskulderna minskades; endast 5 procent av gymnasisterna från grupp I och 8 procent från grupp III angav rädsla för höga studieskulder som ett väsentligt motiv till att de inte påbörjat högskolestudier.

Tyvärr kan rapporten inte ge svar på frågan om det var samma orsaker som fick en del av personerna från 1948 och 1953 års kohorter att avstå från högskolestudier. Vi vet därför ingenting om studiemedlens eventuellt bristande attraktionskraft (främst skuldsättningen) har ändrats över tiden bland dem som inte påbörjat högre studier.

Rapportens styrka och svagheter

Rapportens styrka ligger i de deskriptiva avsnitten. Kartläggningen av hur direktövergången från gymnasieskola till högskola har förändrats under de senaste 20 åren är av stort värde för alla som sysslar med utbildningsfrågor. Resultaten är dessutom så uppseendeväckande att de borde få betydligt större roll i högskoledebatten; en fortgående skärpning av den sociala snedrekryteringen är ett anmärkningsvärt fenomen som borde intressera samhällsforskare från skilda discipliner. Det är självfallet också av värde att undersöka vad studenterna ansåg, och anser, om studiemedlen.

Däremot är det tveksamt att låta sådana utsagor utgöra hela grunden för en analys av studiemedelssystemets effekter på den sociala rekryteringen. Man riskerar då att, som R/S, dra slutsatsen att "två ekonomiska faktorer har ett avgörande inflytande på högskolans rekrytering, studiemedlens otillräcklighet och rädslan för studieskulder" (s 91). Rapporten visar snarare att, i förhållande till de stora förskjutningar som ägt rum i den sociala rekryteringen sedan slutet av 1960-talet, är studiemedelsrelaterade hinder av

liten betydelse. Vidare har tydligen studiemedlens tillräcklighet bedömts som lika stor (eller lika liten) alltsedan slutet av 1960-talet. I reala termer har inte heller skuldsättningen ökat sedan dess (se *En ljusnande framtid...?* [1987]).

Överhuvudtaget har förändringarna inom studiemedelssystemet inte varit av den storleksordningen att de utgör en väsentlig förklaring till den ökande snedrekryteringen. Däremot har stora förändringar skett på andra områden. Kohorterna är av olika storlek. Detta bör – enligt modern forskning – påverka benägenheten att påbörja högre utbildning olika (se Ohlsson [1986]). Utbildningsväsendet har omorganiserats kraftigt (paradoxalt nog med ambitionen att underlätta en jämnare social rekrytering) och arbetsmarknaden för högskoleutbildade har förändrats drastiskt. Den senare är i högsta grad en "ekonomisk faktor". R/S är givetvis inte omedvetna om detta. I ett inledande kapitel nämns – på ett ad hoc-mässigt sätt – både arbetsmarknadsförändringar och organisatoriska förändringar som grundläggande förklaringar till förändringar i den totala tillströmningen. Dessa faktorer tillåts emellertid inte spela någon roll för att förklara förändringar i den sociala rekryteringen. Det är förståeligt – och fullt legitimt – att R/S i sin forskning koncentrerar sig på själva studiemedelssystemet. Men då bör man vara försiktigare i sina slutsatser, speciellt när forskningsrapporten bildar underlag för ett politiskt beslut.

Fil dr *ANDERS NILSSON*
 Ekonomisk-historiska institutionen
 Lunds universitet

Referenser

- En ljusnande framtid...? en rapport om ekonomin under och efter studietiden*, [1987]. Sv Sparbanksföreningen och SACO/SR.
 Ohlsson, R., [1986], *Högre utbildning och demografisk förändring*. Ekonomisk-historiska föreningen, Lund.